

† M.Nuaymə və XIX əsr rus ədəbiyyatı

XIX əsrin sonunda Türkiyədə, Fransada, Cənubi və Şimali Amerikada yaranmış olan ərəb mühacir ədəbiyyat məktəbləri ərəb ədəbiyyatı tarixində görkəmli yer tutur. "Qələm cəmiyyəti" adlanan belə məktəblərdən biri 1920-ci ildə Şimali Amerikada, Suriya və Livan yazıçıları tərəfindən yaradılmışdı. Həmin məktəbin fəaliyyəti bu cəhətdən çox maraqlıdır ki, onun fəal xadimlərinin əksəriyyətinin yaradıcılığı rus ədəbiyyatı ilə bilavasitə bağlıdır, zira onlar öz ibtidai təhsillərini Fələstin cəmiyyətinin rus məktəblərində, rus dilində almışlar.

Bu cəmiyyətin liderlərindən biri olan Mixail Nuaymə sonralar öz təhsilini Rusiyada, Poltava şəhərində davam etdirmişdir. Rusiyada keçirdiyi illər Nuaymənin bütün şüurlu həyatına, onun ədəbi yaradıcılığının təşəkkül tapmasına çox böyük təsir göstərmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Mixail Nuaymə təkcə ərəb Şərqi deyil, onun hüduqlarından kənarında geniş şöhrət qazanmışdır. O, nasir və şair, ədəbiyyatşünas və tənqidçi, dramaturq və publisist kimi çox məşhurdur. Onun yaradıcılıq dairəsi olduqca genişdir. Nuaymə nəzm, nəsr, ədəbi tənqid sahələrində eyni dərəcədə yüksək istedadla malikdir, ədəbiyyat və mədəniyyət məsələlərinə dair bir çox publisist məqalələrin müəllifidir.

Yığcamlıq, qısalıq, dilin zərifliyi, ləksik materialın zənginliyi, məzmun dolğunluğu Nuaymə yaradıcılığına xas olan cəhətlərdir. Nuaymə ərəb ədəbiyyatında ən vacib problemlər qaldırmış, öz müasirlərindən bir çox yazıçının əsərlərinə obyektiv, bəzən isə çox kəskin qiymət vermişdir.

Hekayə və novellalarında M.Nuaymə özünü əsl humanist kimi göstərir. O, çox zaman mövhumat və cəhalət qurbanı olan həmvətənlərinin həyatını böyük ürək yangısı ilə təsvir edir. Livanda hələ də hökm sürməkdə olan köhnə adətləri

M.Nuaymə

və zərərli ənənələri, ətalət və durğunluğu kəskin tənqid atəşinə tutur, şöhrətpərəst və mənəsbəpərəst adamların eybəcərlik və kütbeyinliyini açıb göstərir, müharibə əleyhinə çıxış edir. Amerikada ərəb mühacirlərinin həyatının kədərlı mənərəsini doğruluqla qələmə alır.

Mixail Nuaymə "Ər-Rabita əl-Qələmiyyə" ("Qələm cəmiyyəti") adlanan cəmiyyətin müəssislərindən biridir. Bu cəmiyyətin yaradılması yeni ərəb mədəniyyətinin inkişafında görkəmli rol oynamış olan təzə və böyük bir ədəbi məktəbin meydana gəlməsi demək idi. Bu qrupa mənsub olan yazıçı və şairlərin - Cübran Xəlil Cübranın, Mixail Nuaymənin, İlya Əbu Madinin və başqalarının yaradıcılığı yeni ərəb ədəbiyyatı tarixində bütöv bir dövr təşkil edərək, onun sonrakı inkişaf yolunu müəyyən etmiş oldu.

"Ər-Rabita əl-Qələmiyyə" cəmiyyətinin

* Jurnalda ki A. İmanquliyevanın bütün məqalələri və tərcümələri Şərqişünaslıq İnstitutunun "Ərəb filologiyası" şöbəsinin müdiri, f.e.d. Vilayət Cəfərin toplayıb tərtib etdiyi «Aida İmanquliyeva. Məqalələr və tərcümələr» kitabından götürülmüşdür.

A. Puşkin

müərrəqi baxışlarının, bədii proqramının və estetik ideallarının, onun ictimai dünyagörüşünün təşəkkül tapmasında XIX əsr müərrəqi rus ədəbiyyatı mühüm rol oynamışdır.

Bu cəmiyyətin görkəmli nümayəndələri ədəbiyyatda ictimai mövzuları gücləndirməyə çağırmış, özlərindən əvvəlki yazıçıların əsərlərində real həyatın, canlı adamların olmamasına qarşı kəskin etiraz etmişlər. Onlar əsərlərdə bəri davam edən çürük zehniyyətə qarşı mübarizə aparmışlar. Bu cəmiyyətin üzvləri bütün ərəb yazıçılarına izah etməyə çalışmışlar ki, xalqın ictimai adət-sizlik zülmündən əzab çəkdiyi, qadınların hüquqdan məhrum edildikləri, müstəmləkə zülmündən azad olmaq uğrunda mübarizə getdiyi bir zamanda bizim üçün dəbdəbəli ədəbi forma mühüm deyildir. Mehriban bu cür müərrəqi fikrin, istiqamətin nəticəsidir ki, C.X.Cübranın "Allahsız Xolii" adlı hekayəsinin qəhrmanı azadlıq himni oxuyur; M.Nuaymonin "Atalar və oğullar" pьsəsinin qəhrmanı müəllim Davud Salam köhnə adətələri qarşı üsyan edir, qadın hüququnu müdafiəyə qalxır.

"Qələm cəmiyyəti" üzvlərinin yaradıcılığında geniş yer tutan hekayələrdə və qısa məqalələrdə ərəb həyatının ən məşəqqətli səhnələri, xarakter olamətli təsvir edilir. M.Nuaymonin və

C.X.Cübranın əsərlərində ərəb oxucusu öz həyatının əksini tapır, öz varlığını, yaşadığı cəmiyyəti görür duyur. Abd əl-Məsih Həddadin böyük yumor hissi ilə yazılmış realist hekayələrində ərəblər mühacirlərin Amerikadakı ağır və fərhəsiz həyatı ilə tanış olurlar.

Yuxarıda adını çəkdiyimiz cəmiyyətə mənsub olan yazıçıların əsərləri həmin məziyyətlərdən başqa, bir də dilin gözəlliyi ilə fərqlənir. Biz bu əsərlərdə uydurma qafiyələrə, yüngül vəznli cınaslara, sinonim və təkrarlara rast gəlmirik. "Qələm cəmiyyəti" üzvləri tərəfindən yazılan əsərlərin dili sadə, rəvan və safdır. Ola bilsin ki, bu keyfiyyətə görə də həmin əsərlər oxucular üçün çox yaxın və anlaşılıqdır. Bədii ustalığı və üslub cəhətdən C.X.Cübranın, M.Nuaymonin, İ.Ə.Madinin əsərləri ərəb ədəbiyyatı tarixində ən yaxşı nümunələr hesab olunur.

"Ər-Rabitə əl-Qələmiyyə" cəmiyyətinin əsas xadimləri - Abd əl-Məsih Həddad. Nəsib Arıda, M.Nuaymə klassik rus ədəbiyyatı ilə sıx surətdə bağlı olmuş və onun müərrəqi idealarını dərinləndirən qavramışlar. Görkəmli ərəbşünas İ.Y.Kraçkovskinin qeyd etdiyi kimi, M.Nuaymonin 1914-1919-cu illərə aid olan novellaları "məsləkdaşı Nadira Həddadin yaradıcılığı kimi onun öz yaradıcılığında da rus yazıçıların rol haqqında aydın təsvirlər verir".¹

Rus ədəbiyyatının nəci bəsi "Qələm cəmiyyəti"nin İlya Əbu Madi, Rəşid Əyyub kimi başqa xadimlərinin də yaradıcılığında özünü göstərir; onların lirikasında A.S.Puşkinin və F.İ.Tütçevin təsiri aydın surətdə duyulmaqdadır. İ.Y.Kraçkovski yazır: "Amerikadakı Suriya mühacirləri koloniyası bu illərdə Rusiyada baş verən bütün hadisələri çox diqqətlə izləyirdi. Yaradıcılıqlarında müxtəlif rus sifjetlərinin tez-tez özünü büruzə verdiyi ən azı üç şairi göstərmək olar".² Görkəmli alim, müasir ərəb ədəbiyyatşünası Məhəmməd Yusif Nəcm də "Mühacirlərdə ərəb poeziyası" adlı kitabında (Qahire, 1957-ci il) bu barədə yazır. Nəcm Livan yazıçıları arasında R. Əyyubun və N.Həddadin payız və qışın gəlməsi təsvir olunan qəsidələri ilə A.S.Puşkinin "Öz arzularını dəfn etmək üçün əyasdım" şəri arasında yaxınlıq və oxşarlıq görür. R. Əyyub və N.Həddad "Əl-Varaqə əl-Murtəişə" ("Titrək yar-

¹ İ.Y.Kraçkovski. «Ərəb şairlərinin əsərləri». Moskva-Leningrad, 1956, III cild, səh. 94.

² Yəni orada, səh. 96

paq") və "Ügniyə əl-xəri" ("Payız mahnısı") adlı qəsidələrində yazdığı ağacdan asılmış tonha yarpaq təmsalında təsvir edirlər: yel bu yarpağı ədirir, bütün başqa yarpaqlar isə artıq tökülmüşdür. Böyük rus şairi A.S.Puşkin də payızın son günlərini belə təsvir edir.

*"Qışın gəlişini xəbər verən nasim əsir,
Titrək yarpaq isə ürəyən budaqdan təkca sallamır."*

Mixail Nuaymə Rusiya ilə daha yaxından bağlı idi. Bu bağlılığı aydınlaşdırmaqdan ötrü yazıçının həyatında əz məlum olan bəzi dövrləri - onun Nazaret ruhani seminarıyasında, Poltava müəllim seminarıyasında təhsil aldığı dövrləri işıqlandırmışdı, Rusiyanın daxili həyatında baş verən mühüm hadisələrə M.Nuaymonin münasibətini müəyyən etməyi, habelə klassik rus ədəbiyyatına onun baxışlarını göstərməyi lazım bilirdi.

Bu məsələləri aydınlaşdırmaqdan ötrü ən yaxşı məxəzlər Nuaymonin öz əsərləri, ilk növbədə isə 1958-1960-cı illərdə Beyrutda "Səbuna" ("Yemmişlik") adlı ilə nəşr edilmiş memuarları və 1957-ci ildə Beyrutda çap olunmuş "A'bəd min Musku və min Vaşintun" ("Moskvadan və Vaşinqtondan uzaqlarda") adlı kitabdır.

Mixail Nuaymə 1889-cu ildə Livanın yüksək dağ ətkələrində yerləşən Biskantə kəndində, yoxsul pravoslav ailəsində anadan olmuşdur. Böyük bir ailəni təmin etmək onun atası üçün çətin olduğundan Nuayməni imperator rus pravoslav cəmiyyəti tərəfindən 1895-ci ildə Biskantədə açılmış piuzət missioner məktəbinə oxumağa verirlər.

İ.Y.Kraçkovski bu məktəbi belə təsvir edir: "Bu kiçik, çox zaman avadanlıqla pis təchiz edilmiş məktəblərin böyük əhəmiyyəti vardı. Piroqov və Uşinskiyin yüksək idealları, böyük vətənpəşvətləri Fələstin cəmiyyətinin müəllim seminarıyaları vasitəsilə Rusiyadan buraya da yol tapardı. Rus dili şagirdlərin gələcək fəaliyyətində əməli cəhətdən nadir hallarda təbii dilə bilirdi, lakin rus mədəniyyəti ilə, rus ədəbiyyatı ilə tanışlıq onlarda bütün həyatları boyu silinməz iz buraxırdı. Buna görə də təsadüfi deyildir ki, növbəti rus dilindən tərcümələr edən, eyni zamanda bütün ərəb ələmi üçün yazıb-yaradan müasir yazıçıların yaşlı nəslindən olan bir çoxları Fələstin cəmiyyətinin məktəblərində təbii olmuşlar".³

Nuaymə məktəbdə çox səylo oxuyurdu. O, beş ildən sonra məktəbi müvəffəqiyyətlə bitirə-

M.Lermontov

rək Nazaretdəki "Dar əl-muallim ər-Russiyyə"ya ("Rus müəllim seminarıyası"na) göndərilir. Bu məktəb də həmin cəmiyyətə mənsub idi. Burada Nuaymə rus dili sahəsində biliyini təkmilləşdirir, rus klassik ədəbiyyatı ilə ilk dəfə tanış olur. L.N.Tolstoyun, F.Dostoyevskinin əsərlərini oxuyur. Nuaymə öz həyatının Nazaret dövrünü xatırlayaraq qeyd edir ki, bu məktəb onun rus ədəbiyyatına olan marağını daha da artırdı və o, təhsilini davam etdirmək üçün "Tolstoyun və Puşkinin" vətəninə getmək arzusunun qəlbində gəzdirməyə başladı. Nuaymə deyir: "Rus dilini kifayət qədər bilmədiyimə baxmayaraq, tezliklə rus ədəbiyyatı ilə ehtirasla maraqlandıq. Bizim ədəbiyyatın zəifliyi, onun insan qəlbini yalnız zahiri təzahürü ilə maraqlanan yazıçıların acizliyi mənim üçün daha da aydınlaşdı. Bu vaxtdək bəzi yazıçı və şairlərimiz qəbii edirdim və onlardan biri olmağa çalışırdım. İndi isə onların yazdığı kimi yazmağa arzulayırdım".⁴

Tezliklə onun arzuları həqiqətə çevrildi. Nazaretdəki rus müəllim seminarıyasını müvəffə-

³ İ.Y.Kraçkovski. «Ərəb şairlərinin əsərləri» (İsləmkə). Moskva - Leningrad, 1948, səh. 60.

⁴ M.Nuaymə. «Moskvadan və Vaşinqtondan uzaqlarda». Beyrut, 1957, səh. 64.

qiyyətə bitirdikdən sonra Fəlistin cəmiyyəti M.Nuayməni təhsilini davam etdirmək üçün Rusiyaya, Poltava seminariyasına göndərdi.

İ.Y. Kraçkovskiyə göndərdiyi tərcümeyi-halında Nuaymə Rusiyada keçirdiyi illər haqqında böyük səmimiyyətlə yazır: "Seminariyada mən tezliklə rus ədəbiyyatını dərinədən öyrənməyə başladım. Qarşımda sanki möcüzələrlə dolu, yeni bir aləm açılmışdı. Mən hərisliklə oxuyurdum. Əsərlərini dəfələrlə oxuduğum rus yazıçısı, şairi və ya filosofu çətin ki, tapılaydım".⁵

Nuaymənin daxil olduğu ruhani seminariyası orta məktəb tipli seminariya idi. Burada dərs

N. Qoqol

proqramı altı il üçün nəzərdə tutulmuşdu. Seminariyada oxuyanlar ilk dörd ildə ümumi təhsil fənlərini, qismən də şəriət dərslərini öyrənirdilər. Son iki ildə isə Nuaymə seminariyada yalnız dini nəzəriyyələri öyrənirdi. Tez təsirə qapılan gənc İvanlı Rusiyaya ilk gəlişində ona qeyri-adi görünən bir mühitə düşmüşdü. Nuaymə yazır: "Seminariya təhsiləri qalın mahuddan tikilmiş şinəl geyirdilər. Mən isə Poltavaya nazik kostyum gəlmişdim, tamamilə unutmusdum ki, Poltavanın sentyabrın Beyrutdakı sentyabr deyildir... Lakin bir neçə gündən sonra mən seminariya həyatının burulğanına düşdüm, burada oxuyarı

500 tələbədən birinə çevrildim, onlar kimi geyinir və yeyir, həm də kitablardan və müəllimlərdən bilik almağa səy edirdim... Qəlbimdə belə bir arzu oyandı ki, mən hər şeydə rusları mütləq təqədd edəcək, onların dilini öyrənməyə çalışacağam, adətlorinə əməl edəcək, məhəlləni oxuyub, onlar kimi rəqəb edəcəyəm".⁶ Rus və Ukrayna müsiqisi Nuaymənin çox xüsusa gəlirdi. O da "balalaykada çalmaq, cazibəli Ukrayna məhəllərini oxumaq", "məşhur rus və Ukrayna şairlərinin seirlərini" ifadə ilə söyləmək istəyirdi.

Nuaymə təhsilə çox böyük səy göstərirdi. Diçtorika müəllimi ilə gəncin qabiliyyətinə diçtorikə yetirərək onu yuxarı siniflərin şagirdləri üçün təşkil olunan "Ədəbiyyat klubları"nın müsəmirələrinə dəvət edirdi. Ədəbiyyat dərslərində iştirak edən Nuaymə özü də rus dilində şeirlər yazmaq təşəbbüsündə olur. Rus dilində yazdığı ilk poetik misraların tələbələrə və professorların xoşuna gəlməsi onu xeyli təəccübləndirmişdi. Şeirlər öz gözəlliyi və əhəngliyi ilə fərqlənərək, rus dilində son dərəcə savadı yazılmışdı. Hətta, öz tələbəkarlığı ilə məşhur olan məntiq müəllimi Nuaymənin rus dilinin incəliklərini bilməsinə valeh olmuşdu. Rusca yazdığı misraları gənc ərəbin öz dilində çətmək görünür. Nuayməni əhatə edən adamlar üçün təəccüblü idi. Bu zaman M.Nuaymə rus dilində "Məhəbbətin çiçəklənməsi" ("Dimn əl-Hub"), "Biriklik" ("Əl-Mutəvəhhid"), "Donmuş çay" ("Ən-nəhr əl-Mutəcəmmid") şeirlərini yazmışdı.

Qoçqulun anadan olmasının 100 illik yubileyi ilə əlaqədar olaraq seminariya bayrama hazırlaşdı. M.Nuaymə böyük yazıçı haqqında yazdığı şəritində onun istedadına olan məhəbbət və heyranlığını çox səmimi ifadə etmişdi. Çox təəssüf ki, M.Nuaymənin yuxarıda adı çəkiydimiz əsərləri dərc edilməmişdir. Biz bunu müəllimin memuarlarından bilirik. Bu şeirlərin əlyazması Nuaymənin özündədir.

Qoçqulun yaradıcılığı ilə, xüsusən onun "Dikənkə yaxınlığındakı xutor aşxamları" adlı hekayənin məcmuəsi və "Olü canlar" poeması ilə tanışlıq Nuaymədə "rus kəndlisinin sədəliyi, onun səbri və xeyirxahlığı, öz torpağına olan məhəbbəti haqqında"⁷ daha dərin təsəvvür yaratdı.

⁵ İ.Y. Kraçkovski. «Səçilmiş əsərləri», III cild, səh. 226.

⁶ M.Nuaymə. «Yemmişlik», Beyrut, 1958, səh. 172-173.

⁷ M.Nuaymə, «Moskvadan və Vaşinqtondan uzaqlarda», Beyrut, 1957, səh. 71.

1908-ci ilin martında Nuaymə yenə rus dilində özünün Poltava gündəliyini yazmağa başladı. Burada o, seminariyadakı məişət şəraitini, Rusiyada baş verən ictimai-siyasi hadisələrin təsvirini vermişdir. Gündəlikdə rus ədəbiyyatı haqqındakı fikirlər və rəylər xüsusi diqqət yetirilir. Məsələn, Lev Nikolayeviç Tolstoyun "Hər və sülh" və "Anna Karenina" əsərləri haqqında təəssürlər gündəlikdə xeyli yer tutur. Həmin gündəlikdə M.Nuaymə M.Lermontovun seirlər kitabı haqqında da öz təəssüratını yazmışdır: "Allah bilir ki, bu şair mənə nə qədər təsir buraxmışdır".

Nuaymə gərkmöli rus klassiklərinin əsərləri vasitəsilə Rusiya xalqının həyatı ilə tanış olmuşdur. Müxtəlif vaxtlarda yazmış olduğu kitablarda Nuaymə bu məsələ üzünə tez-tez qaydır. Məsələn, özünün "Moskvadan və Vaşinqtondan uzaqlarda" adlı kitabında Nuaymə yazır: "L.Tolstoyun "Hər və sülh" əsərindən öyrəndim ki, Rusiya öz torpağını müdafiə edərkən nə qədər qanlar axıtımsı, müharibələr nə qədər cəhənnəm əzabları gətirmişdir. Mən rus xalqının sülhə olan seylərini inandım".⁸

Böyük proletar yazıçısı Maksim Qorki o zaman ki rus həyatının ən qaranlıq cəhətlərini öz əsərlərində açıb göstərmişdir. Onun "Həyatın dibində", "Etrif və başqa əsərlərində acınacaqlı həyat keçirən evsiz-əşiksiz, yoxsul insanların həyat mənzərəsi təsvir edilirdi. M.Nuaymə deyir: "Gözəl istedadla malik olan bu sənətkar mənə əzablarını bu qədər dərinədən bilməsi oxuma gəlmişdir".⁹

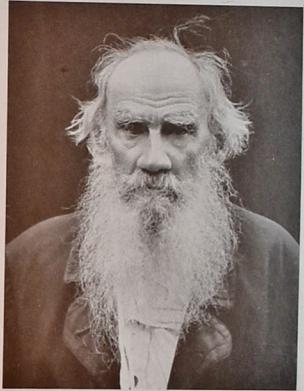
Nuaymə Turqenevin və Dostoyevskinin romanlarını, Çexovun novellalarını, Puşkinin və Lermontovun poeziyasını, xüsusən Belinskının əsərlərini çox böyük ədalətliklə oxumuşdur. O, Belinskini "Rus tənqidçilərinin başçısı" adlandırmış və qeyd etmişdir ki, Belinski onun qarşısında "ədəbi qiyyətə haqqıq, qüvvət, xeyirxahlıq və gözəllik mənbələri açıb göstərmiş, ədəbiyyat böyük həvəs oyatmışdır".¹⁰

Rus ədəbiyyatı Mixail Nuaymənin vətənidə hökm sürən gerilik və dərğunluğuna daha dərinədən anlayış dərk etməkdə ona kömək etmişdir. Nuaymə qiyyətə deyirdi: "Təəssüf ki, L.Tolstoy kimi dini məsələyə bənzər şəxsiyyətlər bizim cəhalətin qalın pərdəsini yarı keçməirlər".¹¹

Nuaymənin marağ dairəsi genişdir. Onu teatr maraqlandırır. Paltavada verilən teatr tamaşalarının faydalanın Nuaymə ərəb teatrının ger-

liyini aradan qaldırmaq üçün səhnə əsərləri yazmağa başlayır. "Poltava rus teatri ilə tanışlıqdan sonra mən əsl teatr sənətinin nə olduğunu bildim. Mən başa düşdüm ki, dil çətinliyi, ölkədə mədəni səviyyənin aşağı olması, artistlərin, xüsusilə qədim artistlərin olmaması ərəb dramaturgiyasının inkişafına maneçilik törədir".¹²

Nuaymənin Rusiyada təhsil aldığı illər irtica dövrünə təsadüf etmişdir. 1905-ci il inqilabının məğlubiyyətdən sonra Rusiyada qanlı Stolpin irticası illəri davam edirdi. V.I.Lenin bu illəri "... zoraklıq və hüquqsuzluğun tığıyanı, kapitalistlərin fəhlələrin üzünə təzyiçi, fəhlələrin əldə et-

L.Tolstoy

dikləri nailiyyətlərin geriyo alınması dövrü"¹³ kimi xarakterizə etmişdir.

M.Nuaymə Rusiyada baş verən ictimai-ictimai hadisələrə biganə deyildi. Humanist təbiətli sənətkar Rusiyada işitməçilik dənəyinin belə öz-başnalığı və zülmünə qarşı etiraz edirdi, o, zinet

⁸ M.Nuaymə, «Moskvadan və Vaşinqtondan uzaqlarda», Beyrut, 1957, səh. 72.

⁹ M.Nuaymə, «Yemmişlik», Beyrut, 1958, səh. 228.

¹⁰ M.Nuaymə, «Moskvadan və Vaşinqtondan uzaqlarda», Beyrut, 1957, səh. 73.

¹¹ M.Nuaymə, «Yemmişlik», Beyrut, 1958, səh. 231.

¹² Yeno orada, səh. 234.

¹³ V.I.Lenin. Əsərləri, Azırmor, 16-cı cild, səh. 372.

F. Dostoyevski

və sərviət çarində yaşayanlarla dəhşətli yoxsulluqdan əzab çəkənlər arasında dərin bir uçurum olduğunu hiss edir və görürdü. Nuaymə öz xatirələrindən yüzrlərə qəzəbli sətirni çar Rusiyasında onu əhatə etmiş olan rüsvayçı ictimai ədalətsizliyə həsr etmişdir. O, yazır: "Mənim həyatım bir ölkinin həyatı ilə çox sıx bir surətdə bağlıdır. Mən özümü bu ölkinin oğullarından biri hesab edirəm. Mən də onlar kimi çarın və onun rəhmətiz əyanlarının dəhşətli təzyiqini öz üzərində hiss edirdim."¹⁴

Bu dövrdə Nuaymə tələbə çıxışlarına qoşulur. O, qiyam təşkilatçılarından hesab edilərək çar mütləqiyyətinə qarşı nitq söylədiyinə görə bir ilyilliyə seminariyadan xaric olunmuşdu. "Tələbələr mənə nitq söyləməyi tapşırılmışdır. Bu nitq məni seminariya rəhbərliyinin gözündə "şübhəhəllər" kimi görürdü. Mənimlə bir sinifdə oxuyanların hamısı, o cümlədən mən də bir ilyilliyə seminariyadan xaric edildik"¹⁵ - deyər Nuaymə xatırlayır. Lakin Nuaymənin həmfikirliyi və dostları onu çətin ayaqda tut qoymadılar. Seminariyadan xaric edildikdən sonra Nuaymə bütün qışı bir rus dostunun bağında yaşayır. Burada Rusiya təbiətinin mənzərələrindən zövq alan Nuaymə "Donmuş çay" şerini yazır. Həmin şeridə o, Rusiyanı buçaylarla örtülmüş və qışın bu buzlardan sındır

məhv edəcək baharın gəlişini gözləyən qüdrətli bir çay ilə müqayisə edir. Burasını qeyd etmək maraqlıdır ki, Rusiyada inqilabdən sonra Nuaymə həmin bu şerini özü ərəb dilinə tərcümə etmişdir. Bu tərcüməsində yazıçı artıq öz vətəniyə donmuş çaya bənzədir: "Ah, Livan sonin baharın nə vaxt gələcək və buzlarnı nə vaxt əriyəcəkdir!"¹⁶ "Donmuş çay" şerinin ərəb dilinə tərcüməsi bu sözlərlə qurtarır.

Bir ildən sonra Nuaymə buraxılış imtahanları verməyə icazə alır. O, bütün imtahanları müvəffəqiyyətlə verərək seminariyanı bitirir. Beləliklə, 1911-ci ildə Nuaymənin həyatında Rusiya dövrü sona yetir və o öz vətəninə qayıdır.

M. Nuaymənin cəmiyyətdə tutduğu mövqeyə onun sonrakı həyat yolunu müəyyən etdi. O, Sorbon universitetində təhsilini davam etdirmək üçün Fransaya getmək niyyəti öz vətəninə qayıtmışdı. Lakin ailəsinin ağır maddi vəziyyəti Nuayməni böyük qarışıqlıq ilə birlikdə Amerikaya getməyə və burada ona ticarət işlərinə kömək etməyə məcbur edir. Nuaymə Amerikada olduğu ilk günlərdən ingilis dilini öyrənməyə başlayır. Bir ildən sonra ingilis dilini o qədər yaxşı öyrənir ki, Vaşinqton universitetinin hüquq fakültəsinə daxil olur. Universitetin hüquq fakültəsində təhsil almağa yanaşı, ədəbiyyatı da öyrənir. Nyu-Yorkda o, ilk dəfə olaraq C.X. Cübran, İ.Ə. Madi və başqa mühaçir yazıçılarla tanış olur. Onun gözəl istedadı və ədəbiyyatla dərinləndirən maraqlanması adiblərin nəzərini cəlb edir. Onlar Nuayməni Amerikada nəşr edilən ərəb jurnal və qəzetlərində, xüsusilə "Əl-Funun" ("Incesənət") jurnalında və "Əs-Saihi" ("Səyyah") qəzetində əməkdaşlıq etməyə cəlb edirlər. Fənlərin hər ikisi sonra "Qələm cəmiyyəti"nin mətbuat orqanına çevrilir. Bu dövrü nəşrlərdə Nuaymənin ədəbi-tənqid məqalələri tez-tez dərc olunur. 1914-cü ildə "Əl-Funun" jurnalının mətbəəsi Nuaymənin "Atalar və oğullar" adlı ilk pyesini kitab şəklində nəşr edir. Rusiyada Böyük Oktyabr sosialist inqilabı baş verərkən Nuaymə Nyu-Yorkda olur. Lakin o, bu böyük hadisəyə vələh olur, inqilabı yüksək qiymətləndirir. M. Nuaymə yazır: "Mən Nyu-Yorkda idim. Lakin rus inqilabı haqqındakı yenilikləri izləyirdim və Livana qayıtdıqdan sonra da bu inqilabla maraqlanırdım. Inqilabın geniş kütlə

¹⁴ M. Nuaymə, «Yemmişlik», 1958, səh. 255.

¹⁵ Yeno orada, səh. 56.

¹⁶ Yeno orada, səh. 258.

ləri sıx birlişdirən heyrtəmiz mütəəşşəkiliyi məni vələh edirdi. Bu inqilab bəşəriyyət tarixində ən böyük inqilabdır. Inqilabı bəşəriyyətə bölgəmə üçün dünyanın böyük bir qüvvəsi ona qarşı çıxırdı. Lakin hələ öz bəşəriyyətə ikən o, özünü bir nəhəng kimi göstərdi. Inqilabın qələbəsi təkcə silah gücünə əldə edilməmişdi. Qılınc və tüfəng gücündən daha qüdrətli bir qüvvə mövcud idi. Bu, inqilabın məqsədlərinin doğruluğuna olan inan qüvvəsi idi. Bu inqilabın təkcə Rusiya üçün deyil, həm də bütün dünya üçün çox böyük əhəmiyyəti vardır. Çünki bu inqilab... yer üzündə fəhlələrin bərasinə əsrlər boyu davam edən ədalətsizliyi ilk dəfə olaraq aradan qaldırdı."¹⁷

Qeyd etmək lazımdır ki, M. Nuaymə Amerika da ruslarla bilavasitə əlaqə saxlayırdı. Məsələn, 1916-cı ildə o, Nyu-Yorkda açılmış rus konsulluğunda katib müavini vəzifəsinə təyin olunur. Həmin ildə Nuaymə Vaşinqton universitetini bitirərək hüquqşünas diplomu alır. Lakin bu peşə ilə o, heç bir zaman məşğul olmur. Onu yalnız ədəbiyyat maraqlandırdı. Nuaymə vətəninə qayıtdı ədəbi fəaliyyəti ciddi məşğul olmaq niyyətində idi. Lakin müharibə öz arzularını yerinə yetirməkdə ona mane oldu. O, səfərbərliyə alınıb Amerika ordusu sıralarında cəbhəyə göndərildi və Fransada hərbi əməliyyatda, döyüşlərdə iştirak etdi.

1919-cu ildə Nuaymə Nyu-Yorka qayıdır və həmin il "Əxi" ("Qardaşın") qəsidəsini yazır. Həmin qəsidədə dağıntılara, bədxəstliyə və əzablara səbəb olan müharibəyə qarşı öz qəzəbini bildirir. 1920-ci ildə "ər-Rabita əl-Qələmiyyə" ("Qələm cəmiyyəti") adlanan cəmiyyət təşkil edildikdən sonra Nuaymə görkəmli ərəb yazıçısı Cübran Xəlil Cübran ilə birlikdə bu cəmiyyətin fəal xadimi və təşkilatçısı olur.

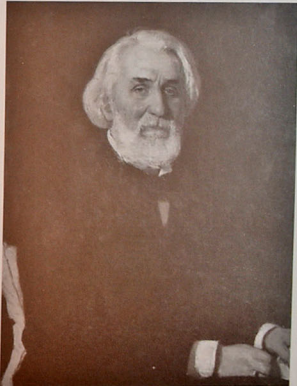
Məhz bu illərdə Nuaymənin çoxşüabəli fəaliyyəti başlanır. O, sonralar "əl-Girbal" ("Xəlbir") və "əl-Mərahil" ("Mərhələlər") məcmuələrində toplanan bir çox məqalələr yazır. "Kəmə ma kəmə" ("Biri var idi, biri yox idi...") adlı novellaların məcmuəsini tərtib edir, "Muzəkkərat əl-Ərkaş" ("Arkaşın xatirələri") romanını və başqa əsərlər yazır. Lakin Amerikada ikən bir çox başqa mühaçir kimi, ona da öz əsərlərini çap etdirmək müəssər olmur. Nuaymənin Nyu-Yorkda yalnız bir məcmuəsi - "Xəlbir" adlı ədəbi-tənqidi

məqalələr məcmuəsi (1923-cü ildə) çapdan çıxır, qalan əsərləri isə Birlişmiş Ştatlardan qayıtdıqdan sonra öz vətəninə nəşr edilmişdir.

M. Nuaymə həmin dövrdəki əsərlərini vətəndən uzaqlarda yazmasına baxmayaraq, onların mövzusunu ərəb həyatından götürmüşdür.

M. Nuaymə öz vətəninə 1932-ci ildə qayıdır. Bu gündə o, doğma yurdu olan Biskantədə yaşayır və buranı nadir hallarda tərk edir. Yazıçı burada səmərəli ədəbi fəaliyyətini davam etdirir. Biskantədə o, "Cübran haqqında kitab", "Əl-Ausan" ("Müqəddəsələr"), "Saut əl-ələm" ("Dünyanın səsi"), "on-Nur və əd-Daycur" ("İşıq və zülmət"), "Kərm Ala əd-Ərəb" ("Yol kənarında üzümlük"), "Kitab əl-Mirdad" ("Mirdad haqqında kitab"), "Durub" ("Yollar"), "Əkəbir" ("Yüksək dəranlar"), "əl-Bəyadiri" ("Xırmanlar") və s. əsərlərini yazır. 1960-cı ildə yazdığı özünün "Səb'una" ("Yetmişlik") adlı üç cildlik məmurlarını yazıb qurtarmışdır.

46 il keçdikdən sonra Nuaymə yenidən Rusiyaya gəlmişdir. SSRİ Yazıçılar İttifaqının dəvəti ilə o, Sovet İttifaqına səfəri zamanı bir çox şəhərlərdə - Moskva, Leningrad, Kiyev, Volqoqradda olmuşdur. Onun üçün doğma şəhər olan Poltava

İ. Turgenev

¹⁷ M. Nuaymə, «Moskvadan və Vaşinqton uzaqlarında», Beyrut, 1958, səh. 100.

yazıçıya böyük təsir bağışlamışdır. Oktyabr inqilabından sonra keçən illər ərzində şəhərin siması tanınmayacaq dərəcədə dəyişilmişdir. "Kiçik daxmalar, üstü küleş örtülmüş damlar, çirkli ensiz döngələr, yoxsul geyimmiş adamlar, açlıq və səfalət" - M.Nuaymə inqilabdan əvvəlki Rusiyanı bu cür tanıyırdı. İndi isə o, Rusiyada hər şeyin necə dəyişdiyini, Sovetlər ölkəsindəki böyük tərəqqinin şahidi olur. Sovet İttifaqında aparılan tikinti işlərinin miqyası yazıçıyı heyran edir. Yazıçının özüntün dediyi kimi, Nuaymə indi kondimli fəhlələrdən, fəhləni mühəndisdən çox çətinliklə fərqləndirə bilirdi.

Sovet İttifaqından qayıtdıqdan sonra Nuaymə "A'bad min Musku və min Vaşintun" ("Moskvadan və Vaşinqtondan uzaqlarda") kitabını yazaraq 1957-ci ildə Beyrutda nəşr etdirir.

Müəllif bu əsərində Rusiyaya yalnız son səyahətini deyil, həm də bu ölkə ilə özüntün əvvəlki tanışlığını da, onun şəhərlərini, ədəbiyyatını, adamlarını ətraflı surətdə təsvir edir. Kitabda hər bir şəhərə ayrıca fosil hissə olunmuşdur.

Biz bu kitabda müəllifin ictimai siyasi və fəlsəfi baxışları ilə rastlaşırıq. Nuaymə sovet adamlarının həyatını tam aydın və həqiqətə uyğun surətdə göstərir və onun kapitalist ölkələrində xalqların ağır həyatı ilə müqayisə edir.

M.Nuaymə öz kitabını Sovet ölkəsinin sülshevər səyləri haqqında, düşmənlər tərəfindən baş verə biləcək hər bir təcavüzə sarsıdıcı zərbələr endirməyə hazır olması haqqında sözlərlə qurtarıq.

Mixail Nuaymə Sovet İttifaqına ikinci dəfə 1962-ci ildə, tərkislah uğrunda ümumdünya konqresinə Livannın nümayəndəsi sıfatı ilə gəlmişdir.

Sovet İttifaqının böyük dostu olan Mixail Nuaymə bu gün də öz səmərəli fəaliyyətini Livannın tərəqqisi və çiçəklənməsi işinə, SSRİ ilə Livan xalqları arasında mədəni əlaqə və yaxınlıq yaradılması işinə yönəldir.

Yuxarıda qeyd edilənlərdən görüldüyü kimi, yeni ərəb ədəbiyyatının və ədəbi tənqidinin ən böyük nümayəndələrindən biri olan M.Nuaymənin süurlu həyatının xeyli hissəsi Rusiya ilə, rus mədəniyyəti və ədəbiyyatı ilə bağlıdır. Bu əlaqə, təbii ki, yazıçının yaradıcılığına, bədii-estetik baxışlarının təşəkkül tapmasına, onu əhatə edən

A.Çexov

həyatə münasibətinə müvafiq təsir göstərməyə bilməzdi. Nuaymənin yaradıcılığına rus ədəbiyyatının təsir göstərdiyini Avropa şərqşünasları, habelə Corc Saydah, Məhəmməd Yusif Nəcm kimi görkəmli müasir ərəb ədəbiyyatşünasları da qeyd edirlər. M.Y.Nəcm göstərir: "Cesarətlə demək olar ki, M.Nuaymə rus ədəbiyyatı əsasında tərbivə almışdır. O, Andreyevin, Qoqolun, Turqenevin, Dostoyevskinin, Qorkinin, Çexovun və başqa rus klassiklərinin əsərlərini yaxşı bilir. Rus ədəbiyyatına dərinlən bələd olması görünür ki, insan qəlbinin öyrənilməsi və təhlilində ona kömək etmişdir".¹⁸

M.Nuaymənin bir tənqidçi kimi yaradıcılığını tədqiq edərkən alman şərqşünası H.Kamfmeyer belə bir nəticəyə gəlmişdir ki, M.Nuaymənin mənevi inkişafına Rusiyanın göstərdiyi təsir özüni sonralar Vaşinqtonda aldığı universitet təhsilindən daha güclü bir surətdə bürüzə vərmişdir. Bunu Nuaymə özü də dəfələrlə qeyd etmişdir. Lakin Nuaymənin yaradıcılığında rus ədəbiyyatının göstərdiyi təsir bu vaxtdakı heç kəs tərəfindən tədqiq edilmişdir, yazıçının bu və ya digər əsəri yaranarkən və ümumiyyətlə onun bütün ya-

¹⁸ M.Y.Nəcm, «Müasir ərəb ədəbiyyatında hekayə», Qahirə, 1953, səh.266.

radıcılığında rus ədəbiyyatının təsiri konkret surətdə açıqlı göstərilmişdir.

Bu məqalədə biz M.Nuaymənin rus ədəbiyyatı ilə yaradıcıqlı əlaqəsinə səcüyələndirməyə, Nuaymənin yaradıcılığında rus ədəbiyyatı təsirinin konkret surətdə necə təzahür etməsi məsələsinə aydınlaşdırmağa çalışacağıq.

M.Nuaymənin yaradıcılığında rus ədəbiyyatının təsiri iki şəkildə olmuşdur.

Nuaymənin ədəbi fəaliyyətinin təhlilində müqayisəli surətdə yanaşdıqda məlum olur ki, onun ən iri əsərlərindən bir çoxu rus klassiklərinin bu və ya başqa əsərlərinin bilavasitə təsiri altında yazılmışdır. Bu əsərlərdə süjet xətlərini, fabullarını, əsas surətlərini, kompozisiya quruluşunun oxşarlığı göze çarpır. Dediklərimizi ayəni şəkildə göstərmək üçün yazıçının pyeslərindən birinin təhlilini üzəridə dayanacağıq.

Yuxarıda göstərdiyimiz kimi, M.Nuaymənin 1917-ci ildə Nyu-Yorkda "Atalar və oğullar" kitabı çapdan çıxmışdır. Bu kitabın hətta adından belə güman etmək olardı ki, həmin əsərin Turqenevin romani ilə no isə bir əlaqəsi vardır. Kitabı pyesi oxuduqdan sonra biz bu fikrin doğru olduğunu bir daha yəqin edirik.

Turqenevin və Nuaymənin əsərləri bədii nəsrin müxtəlif janrlarına mənsub olmasına baxmayaraq, ciddi təhlil zamanı aydınlaşır ki, Nuaymənin pyesi Turqenevin romanının spesifik surətdə səhnoləşdirilmişdir. Burada, başlıca olaraq süjet xəttinin bəzi əlahiddə əlamətləri, surətlərin adları dəyişdirilmiş, hadisənin baş verdiyi məkən isə Livana köçürülmüşdür. Başqa bir sözlə desək, öz istiqaməti, həyat hadisələrinin qiymətləndirilməsi, tipik vəziyyətlər və əsas konfliktin xarakterinə görə "Atalar və oğullar" pyesi tamamilə Turqenevin "Atalar və oğullar" romanının təsiri ilə yaranmışdır. Əlbəttə, bu əsərlər arasında bir çox zahiri fərqlər vardır. Sonra görəcəyimiz kimi, biz bu əsərdə bəzi personajların xarakterində onun Ostrovski pyeslərini qəhrəmanları ilə də birləşdirən bir sıra tipik cəhətlər müşahidə edirik.

Turqenevin kimi Nuaymə də öz əsərində köhnə ilə yeni nəslin mübarizəsinə göstərməyi qarşıya bir məqsəd qoymuşdur. Hər iki yazıçı bu problemi geniş xalq kütlələri arasında deyil, məhdud ailə dairəsində həll edir. Lakin hər iki əsərdə dövrün səciyyəvi cəhətləri təsvir olunur.

Turqenevin romanı rus cəmiyyətini bir tərəfdən demokrat-inqilabçılardan, digər tərəfdən isə

mühafizəkar və liberaların qarşı-qarşıya durduğu iki bənzəmsə cəbhəyə bölün siddətli mübarizə getdiyini illərdə yaranmışdır. Ərəb Şərqiində də belə bir vəziyyət hökm sürürdü. "Yeni adamlar" tədrisçin bütün köhnəliyə qarşı çıxaraq təzə cəmiyyəti qurmağa çalışırdılar. Bu əsərlərin hər ikisi əsas qəhrəmanın meydan gələcəyi və köhnəliyə qarşı mübarizə aparacağı bir mühtin təsviri ilə başlayır. Hər iki müəllif əsərin sonunda mühafizəkarların zəifliyini və məğlubiyətə səbəblərini açıq. Hər iki əsərdə məhəbbət maceralarına xeyli yer verilmişdir.

Pyesin bir çox personajı ilə Turqenevin qəhrəmanları arasında oxşarlıq vardır. Müəllim Davud Salam bizə Yevgeni Bazarovu, onun yoldaşı İlyas Samih isə Arkadi Kirsanovu xatırladı.

Nuaymənin pyesində hadisələr XX əsrin əvvəlində müasir kiçik Livan şəhərində baş verir. Mərhum Butrus bəy Samihin ailəsində hər iş öz qaydası ilə gedir. Hökmlü ana uşaqlarının müqəddəratını özü idarə edən kimi həll edir. Bu amansız, kobud, zəlim qadın öz qızını onun səvmədiyi kəbub nəsilədən olan əqlaxsız və yelbeyən bir adama erə verməyə razıdır. Qadının böyük oğlu İlyas Samih qabaqçı dünyagörüşlü bir gənclər. Lakin o, anasına qarşı çıxmaq iqtidarında deyildir. Zabitə ananın hər bir sözü İlyas üçün də qanundur. İlyas fəaliyyət göstərməyə, özü və bacısı üçün azadlıq tələb etməyə çalışı bəydir, ağır həyatdan xilas olmaq yolunu yalız ihtarında görür. Bu ailədə hər bir şey ənənəvi qanunlara tabe edilmişdir. "Uşaqlar valideynlərinə hörmət etməlidirlər"! Budur, İlyasın dostu, müəllim Davud Salam bu evə gəlir. Onun buraya gəlməsi ilə Butrus bəy Samihin ailəsində uzun illər boyu davam edən hərəkət tərzə pozulur. Davud Salam sanki özü ilə birləşdirdi fırtına getdiyin. İlyas və onun bacısının xarakteri kəskin surətdə dəyişir.

Bütün bunlar Turqenevin romanında eynəyən edən hadisələri xatırladı. Lakin iki əsərin sonluğu müxtəlifdir. Nuaymənin pyesində mübarizə ataların məğlubiyəti, gənclərin qələbəsi və şən toyla qurtarır.

Bes bu əsərləri bir-birindən fərqləndirən əsas cəhətləri hansılardır? Turqenevin romanında Kirsanov qardaşları ataların nümayəndələrini təmsil edirlər. Onlar, kobud, amansız Üm İlyasdan və kütübeyn, aqəz Musə bəy Arkušdan fərqli olaraq rəhimli qoça aristokratlardır. Bu qoçalar universitet təhsili almışlar, onların mühafizəkar

mahiyyəti uzun müddət pərdəli qalır. Lakin bu aristokratlar gündəlik işə nifrət edir, orta əsr imtiyazlarını böyük sayla müdafiə edir və namus haqqında köhnə zadəgan anlayışı hiif edirlər. Üm İlyas da hər hansı bir adamla ilk dəfə tanış olarkən onun əsl-nəcəbət və nəslə ilə maraqlanır. Lakin bu qadın özünün kobudluğu və rəhmətliyi ilə bizi N.Ostrovskinin "Tufan" pyesindəki Kabanixanı daha çox xatırladır.

Turgenevin romanındakı Kirsanovun oxşar tipini olan İlyas Samih isə Nuaymenin pyesində Kirsanovdan daha yüksəkdə durur. Turgenevin romanının sonunda baxtı götürən Kirsanov evlənir, onu hər cür mübarizədən uzaq, rahat, ailə həyatı gözləyir. Nuaymenin pyesində isə İlyas pyesin sonunda daha şüurlu olur. Artıq o, qətiyyətlə "oğulları" tərəfinə keçir.

Zinətın adaxlısı Nəsil bəy və qızın kiçik qardaşı Xəlib bizə Turgenevin romanındakı Sitnikov və U.Kuskinin çox xatırladırlar. Bu hər iki gene avardır, əməyi özləri üçün bədxətlilik hesab edir. Onlar həyatda yeganə mənanı eys-ışrətdə və sorxışda görürlər.

Nuaymenin pyesində iki müsbət, lakin tamamilə müxtəlif qadın obrazı vardır. Onlardan birisi Üm İlyasın qızı Zinətdir. Pyesin əvvəlində o, anasının bütün tələblərinə tabe olmağa adət etmiş mülayim xasiyyəti bir qız kimi göstərir. Lakin Davudun təsiri ilə o, təcridən dəyişilir, öz hüququnu, cəmiyyətdəki mövqeyini dərk edir. Nəhayət, ananın müqəmmətinə baxmayaraq, öz sevgilisi Davuda əhəz gedir. İkinci qadın isə Davudun bacısı Şahidədir. Bu, bilikli və ağıllı bir qızdır. Şahidə İlyasın qəlbində məhəbbət və həyata inanmıyadın, onun bədbinliyini dağıdır, pyesin başlanğıcında İlyas üçün fərhətsiz olan "həyatın gözlüyü" anlamadaqda ona kömək edir.

İndi hər iki əsərin əsas qəhrmanlarından danışaq.

Yeqeniy Bazarov və Davud Salam "oğulları"nın nümayəndələridir, keçmiş düşmən kəsilmişlər, heç birisi əsilzadə və nüfuzlu nəsilənd deyildir, dinə inanmır. Üm İlyas Davuddan "Sən hansı dine nə qalsən?" deyə soruşduqda o, cavab verir: "Mənim dinim, mənim ruhumdur. Mən yalnız ona xidmət edirəm".¹⁹ Davud da Bazarov kimi gənc-gündüz işləyir. O, öz həyatının səadətini bunda görür, öməkdən fərləhənir, hezz alır.

Turgenevin romanında Bazarov insan təbiəti, insan həyatı və öz dünyagörüşünün əsas məsələləri haqqında fikirlərini Odinsoyaya bildirir. Nuaymenin pyesində müəllim Davud Salam da həyat problemləri, ictimai qüsurlar və onları aradan qaldırmaq metodları haqqında ciddiyyətlə danışır. Bazarov mübahisələr zamanı çətin, hay-küy salmır, öz mülahizələrini təmkin və nəzakətlə bildirir. Davud da eyni ilə sakit və ağıllı təbiətdə malikdir. O öz dostunu sərbəllə təbiiyələndirir, Zinətin baxışlarını nəzakətlə və məhəbbətlə yeniləşdirməyə çalışır.

Hər iki əsərin qəhrmanı haqlı olduqlarına görə öz qüvvələrinə inanırlar. Onlar "ataları" üçün olan baxışlarını rədd edərkən heç də qızınqlıq göstərmir, qarşılaşdıqları bütün məsələləri tənqidi surətdə nəzərdən keçirirlər. Amma Turgenevin romanında Bazarov öz mübarizəsində təkdir, bütün varlığı ilə "oğulları" yeganə nümayəndəsidir. Y. Bazarov ciddi həyat sınaqları ilə qarşılaşdıqda bədbinləşir. Davudun isə öz qardaşının baxışlarına şürik olan Şahidə kimi bacısı vardır. Sonra İlyasla Zinət də Davudun təbiiyələndirir və pyesin axırında onlar qalib gəlirlər.

Lakin bütün bu fərqlərə baxmayaraq, hər iki qəhrman keçmişin köhnə qaydalarına, çürük ənənələrinə qarşı mübarizəni təcəssüm edirlər. Bu mübarizə isə Rusiyada XIX əsrin sonunda olduğu kimi, Şərqdə də XX əsrin əvvəllərində çox mühüm idi. Həmin mübarizə Şərqdə indi də davam edir.

Mixail Nuaymenin yaratdığı bir sıra əsərlərinin və bədii surətlərin öz mənşəyi etibarilə XIX əsrdə başlıca olaraq bədii metod, bədii-estetik baxışlar, ədəbiyyatın və ədəbin özünün vəzifəsinə münasibətlər formalaşmışdır. Məsələyə məhz bu cür yanaşdıqda ideya mövqelərində, əsas həyat hadisələrinə münasibətdə oxşarlıq qabarıq surətdə gözü çəpır. XIX və XX əsr mübarizəsi və yazıçılarının Nuaymenin yaradıcılığına göstərdikləri başlıca təsir məhz bundadır.

Deyənlərin sübut etmək üçün yazdığı mədəbiyyat və ədəbi-tənqid məsələlərinə və vəzifələrinə həsr olunmuş bəzi nəzəri məqalələrinin məzmununu müxtəssər surətdə şərh etmək kifayət olardı. M.Nuaymə "Atalar və oğullar" pyesinin

M.Qorki

birinci nəşrinə geniş bir müqəddimə yazmışdır. "Lakin bu müqəddimədə əsər haqqında kifayət qədər təsvir vermirdim. Ancaq bu müqəddimədə əsərlərdə teatr işinin inkişafı, səhnədə danışq dili və ədəbi dil haqqında prinsipial məsələlər nəqtiyə-nəzərdən çox əhəmiyyətlidir; dram sənəti məsələlərinə müəllifin nə qədər böyük bir ciddiyyətlə yanaşdığını göstərir".²⁰

Biz yuxarıda qeyd etmişdik ki, Nuaymə öz ictimai baxışları ilə, ədəbiyyatın və ədəbi tənqidin vəzifələrinə olan münasibəti ilə rus ədəbiyyatına minnətdardır.

Ünümüyyət, rus ədəbiyyatının, xüsusilə V.Q.Belinskının təsiri altında Nuaymə ərəb ölkələrinə ədəbiyyata olan baxışlardan, ədəbiyyat haqqındakı ənənəvi təsvirlərdən tamamilə əl çəkməmişdir. Onun zənninə, "Ədəbiyyat həyatla sıx əlaqədar olmalı, həyat məqsədlərinə xidmət etməlidir. Ədəbiyyat yalnız insan həyatını təsvir etdikdə məqsədəuyğun olur və xoş gəlir".²¹

M.Nuaymə öz fəaliyyətinin ilk dövrlərində bədii sözün məqsədləri haqqında, həyatı bir güzgü kimi əks etdirib onu dəyişdirməli olan ədəbiyyatın böyük ictimai rolu haqqında öz fikirlərini təbliğ etmək vəzifəsinə qarşısına qoymuşdu.

M.Nuaymə bütün bu ideyaları mübarizəsi və ədəbiyyatından, rus inqilabı-demokratlarından əxz etmişdir. O, İ.Kraçkovskiyyə yazdığı məktubunda bu barədə belə deyir: "Nəhayət, intibah gə-

lib ərəb ələminə də çatdı. Bunun ən inandırıcı sübutunu bugünkü yazıçıların və şairlərin öz kəlamlarından, gülərlərindən və onları əhatə edən həyatdan alınmış işə ifadə etmək söylərindən görürük. Lakin 10 il bundan əvvəl ədəbiyyatda həyata belə rəai baxış qurubun mövcud deyildi. Hər şey formaya qatın edilməsi; forma işə münasib olmaq üçün qədim dövrlərdə, hətta islam dinindən əvvəllərdə müayyən olunmuş istiqamətlərə tam mütləklə əməl etməli idi. Bunun nəticəsində iş mədəbiyyat və incəsənətdə böyük dərəcədə yaranmışdı. Ədəbiyyat - əgər onu belə adlandımaq çətin, - həyatdan tamamilə ayrı düşmüşdü. O, qiymətsiz oynacaq, zinət, əyləncəyə çevrilmişdi, sözlərdən bir alət kimi istifadə edilən hoqqabazlıq və akrobat oynabazlığı idi.

Ərəb dilində danışan ələmədə ədəbi dərğunluq mən Rusiyalı türk etdiyim zaman nəzərim cəlb etdi. Bu məna pis təsir edirdi. Puşkinin, Lermontovun və Turgenevin nadir sənəti. Ooqulun göz yaşları arasından seziqlən gözləri, Tolstoyun cazibəli realizmi, Belinskının ədəbi ideyaları və nəhayət, rus yazıçıları içərisində ən qüdrətli, dərin, mükəmməl və daha təsir edici olan Dostoyevskinin yüksək insani hissələri ilə təbiiyyə olunmuş bir adam üçün sən dərcəəcə acmaçaqlı idi".²²

Nuaymenin yaradıcılığında rus ədəbiyyatının təsiri bir habelə onun "əl-Ğərbəl" ("Xəlib") adlı məcmuəsində dərc edilmiş tənqidi məqalələrində də görürük. Burada müəllif "Hotta hamı tərifləndirənməmiş olan böyük nüfuz sahiblərinə də bu "xəliblərdən keçirməkəndi" qorxmamışdır".²³

Bu kitab qismən ədəbi əsərlər haqqında, qismən də yeni ərəb ədəbiyyatının ayrı-ayrı nümunələri haqqındakı tənqidi resenziyalardan ibarət bir məcmuədir. Bu məcmuədə bəz müasir ərəb ədəbiyyatının ən aktual, vacib məsələlərini toxunan məqalələr təbii gəlir. Burada səhnə əsərləri probleminə, gənc yazıçıların və şairlərin yaradıcılığına, ədəbiyyatda tənqidin roluna dair dəyərlə məqalələr vardır. Nuaymə göstərir ki, ərəb tənqidçiləri bu və ya digər əsəri belə dərgün qüymətləndirə bilmirlər. Onların tənqidində çoxlu təhrih vardır, bəs "öz həmkarlarını min dəfələrlə günsələ müqayisə etmək" onların zəhləsini

¹⁹ İ.Y.Kraçkovski. «Seçilmiş əsərləri», III cild, səh. 59.

²⁰ İ.Y.Kraçkovski. «Yenişilliklə Beyrut», 1958-60, səh. 236.

²¹ İ.Y.Kraçkovski. «Seçilmiş əsərləri», III cild, səh. 59.

²² İ.Y.Kraçkovski. «Ərəb əlyazmaları üzərində işlərkən», III cild, səh. 62.

²³ M.Nuaymə, «Atalar və oğulları», Beyrut, 1953, səh. 33.

aparmamışdırı?». Nuaymə deyir: "Bədbəxtliyimiz, bizdə yaxşı əsərlər olmasında deyil, ondadır ki, bu əsərləri həyata gətirməyə qüvvətli deyiləcək bir adamımız yoxdur."²⁴

Nuaymənin zənninə, təncidçi "özü qızıl və almasız istehsal etməyən, lakin əsil qızıl və alması xətə və almazdan ayırmağı bacaran bir zərger olmalıdır."²⁵

Nuaymə "Ərəb pyesi" məqaləsində ərəb ölkələrində səhnə əsərlərinin vəziyyətinə dair yazır və göstərir ki, səhnə əsəri insanlara yaxşı hissələr, inam, qüvvət və cəsarət təbiiyəndir.

Bununla belə, çox müəssir halda Nuaymə deyir: "Bizdə isə teatr bir zərafət kimi baxılır. Çünki bizdə həyatın bütün cəhətlərini, onun gözəllik və eybəcərliklərini, xeyri və şərini, fərh və kədərini oxucu qarşısında açıb göstərəcək bir səhnə əsəri yoxdur. Mən isə öminəm ki, bizim həyatımız qələmimizə qida verəcək mövzulara dolur."²⁶

Nuaymənin yazdığı teatr "bizim qarşımızda həyatın bütün cəhətlərini elə açıb göstərmişdir ki, biz özümüzü səhnədə hiss edək" sözləri böyük rus təncidçisi Belinski-nin teatr haqqında dediyi aşağıdakı ifadə ilə çox abəngdar səslənir: teatr boş əyləncə, qeyri-parlaq və şüursuz bir tamaşa deyil, həyat, gerçəkliyi göstərən və izah edən yüksək bir tamaşa olmalıdır.

Nuaymə həmin məqaləsində pyeslərin dili məsələsinə də toxunur. Ərəb pyeslərinin personajları ya klassik, çox çətin, geniş kütlələrə anlaşılmayan bir dildə, ya da hər hansı bir yerli şivədə danışır. Bu, teatr çox darıxdırıcı edir, onu yalnız məhdud adamlar mühitinə mənsub bir şeyə çevirir. Nuaymə yazır: "Əgər yazıcı savadsız bir kəndliyi seyr divanı dilində danışmağa məcbur edirsə, bununla o, həmin kəndliyi, həmin özüni, öz oxucularını və dinləyicilərini təhqir etmiş olur. Bu, real həyatı təhrif etmək deməkdir."²⁷

Mixail Nuaymə bütün yazıcıları ərəb teatrının möhkəm bünövrəsinə qoymağa, xalqda teatr

zövqü təbiiyə etməyə, milli teatr sənətini inkişaf etdirməyə çağırır.

"Xəlbir" məcmuəsində bundan əlavə Nuaymənin "ər-Rabita əl-Qələmiyyə" məcmuəsinin 1921-ci ildə nəşr olunmuş birinci nömrəsindəki poetik kreditsi daxil edilmişdir. Burada Nuaymə göstərir ki, həyatda əsil obyekt insandır. Ədəbiyyat da məhz insana xidmət etməlidir. İnsanın mənavi və fiziki cəhətləri ədəbiyyat vasitəsilə açıqlı göstərilir. Oxucu onun üçün qapalı və qaranlıq olan cəhətləri ədəbiyyat vasitəsilə açmalıdır. Nuaymə yazır: "Çox zaman ələ olur ki, bir qəsidə səndə hissələr fırtınası doğurur və ya məqalə gizli bir qüvvə oyadır, hər hansı bir kəlam gözəlindən qaranlıq pərdəni açır, bu və ya başqa bir roman qətiyyət və alicənablıq hissələri oyadır. Bütün bu keyfiyyətlər möhüz ədəbiyyata məxsusdur. Möhüz bütün bunlar ədəbiyyatın qüdrəti deməkdir, onu heç kəs sındıra bilməz."²⁸

Ədəbiyyat yazıcı ilə oxucu arasında mənevə vasitəsi olmalıdır. O, insan qəlbinin sirlərini və dərinliklərini öyrənməli, "söz həqiqəzablığı və şəir dekoru sorgısına" çevrilməlidir. Nuaymə həyəcanla deyir: "Bütün bu söz möcüzələrinə nəhayət verilə bilər. Gəlin insanı tədqiq etməklə, öyrənməklə məşğul olaq, biz onda öyrənilməyə layiq olan ən gözəl cəhətləri tapa biləcəyik."²⁹

Nuaymə öz resenziyalarında müasir ərəb yazıcılarının əsərləri üzərində də dayanır, yerli gəldikcə onları təhlil edir, nümunələr gətirir. Mixail Nuaymə haqlı olaraq deyir ki, səyrlərimiz hədəf getmədi... İndi biz yeni ərəb ədəbiyyatı yaranmasının şahidiyik. Bu ədəbiyyat yaxın on illər ərzində dünyanın başqa ədəbiyyatları arasında layiqli yer tutacaqdır."³⁰

²⁴ M.Nuaymə, "Xəlbir", Qahirə - Beyrut, 1951, səh. 60.

²⁵ Yeno orada, səh. 14.

²⁶ Yeno orada, səh. 25.

²⁷ Yeno orada, səh. 60.

²⁸ Yeno orada, səh. 60.

²⁹ Yeno orada, səh. 22.

³⁰ İ.Y.Krakovski. "Seçilmiş əsərləri". III cild, səh. 225.

İspaniyada ərəb ədəbiyyatının yaranması və inkişafı tarixinə dair

VIII əsrin əvvəllərində ərəblərin İspaniyada məskən salıb tarixdə ilk dəfə Qərbləşində öz ədəbiyyat və mədəniyyətlərini yeraltıları ərəb ədəbiyyatında mühüm bir hadisə oldu. Bu, ərəb ədəbiyyatının formalaşmasına və gələcək inkişafına əhəmiyyətli dərcədə təsir göstərdi.

Ərəblər İspaniya torpaqlarına ilk dəfə 710-cu ildə qədəm qoymuşlar.¹ Sonralar bu, axın şəklini almışdır. İspaniyaya səfər edənlərin içində yoxsulluq ucundan, daha xoşbəxt həyat qurmaq arzusu ilə gələnlər də vardı, ərəb ölkələrində öz hakimiyyətini, dövlətini, nüfuzunu itirmiş varlıqlar, xəlifələr, tayfa başçıları da olurdur.

750-ci ildə Şərqi (Dəməşqdə) Abbasilər sülaləsi qələbə çaldıqdan sonra əməvülərin bir çox tərəfdarları İspaniyaya qaçmağa məcbur oldular. İspaniyada yeni Əndalus-əməvülərin dövlətinin bünövrəsini qoyan Əbd ər-Rəhman (756-788) da belə qaçqınlardan idi. VIII əsrdən başlayaraq İspaniya uzun müddət ərəb ədəbiyyatı və mədəniyyətinin Qərbdəki mərkəzinə çevrildi. Ərəblərin İspaniyada öz məvqələrini belə tez möhkəmləndirmələrinin əsas səbəbi ilk növbədə onların ibarət idi ki, İspaniyaya köçmüş ərəblər öz ölkələri ilə İspaniya arasında kəskin fərqlər hiss etmirdilər. Burada da geniş və sərbəst fəaliyyət göstərmək imkanı malik idilər. Belə ki, İspaniya Şimali Afrika və Mərkəşlə yaxın qonşu olduğundan bu ölkələr arasında müəyyən siyasi, ictimai, mədəni bəliylə, yaxınlıq var idi.

Ərəblər İspaniyaya daxil olduqdan və islam dinini burada yayıb, təbii etdikdən sonra yerli əhəlinin müəyyən hissəsi islamı qəbul edib məsmanlaşmışdı. İslamı qəbul etmiş ispanlar yeni ictimai sinif təşkil edirdilər və ərəblər onları "müvəllədlər", yeni qəbul olunmuş müsəlmanlar adlandırdılar.² İspaniyada xalis müsəlmanlar (ərəblər) və xristianlarla yanaşı, bərbərlər, müvəllədlər də yaşayırdı. Təbii ki, tərkibi belə müxtəlif olan əhali arasında tez-tez toqquşmalar baş verirdi.

I Əbd ər-Rəhman dövründən başlanan bu çəkişmələr ondan sonra hakimiyyət başına gələn Hışam (788-786), I Həkam (796-822) və II Əbd ər-Rəhman (822-852) dövründə daha da güvənlənmişdi.

Ərəblərin İspaniyadakı hakimiyyətlərinin ilk dövründə ədəbiyyat və mədəniyyətin long inkişaf etməsinə də əsas səbəbi buradan irəliləyir. Ölkə daxilindəki vəziyyətin gərginliyi bütün soy və diqqət

iqtidarı və hərbi cəhətdən möhkəmlənməyə cəlb etməmişdi. Digər tərəfdən bu dövrdə Əndulusiya Bağdadın, Abbasilər sülaləsinin tamamilə təsiri altına daxil idi, bəzi ömür, onun koloniyalardan qəvvətləmiş və müstəqil inkişaf mərhələsinə qədəm qoymamışdı.

912-ci ildən (III Əbd ər-Rəhman (912-961) hakimiyyəti gəldiyi dövrdən) İspaniyada ərəb mədəniyyəti, ədəbiyyatı və incəsənəti sürətlə inkişaf edib özünün ən yüksək zirvəsinə çatır.³ Möhüz bu dövrdə yaranan əsərlər müsəlman mədəniyyətinin əgriymətli nümunələri sırasına daxil olmuşdur.⁴ III Əbd ər-Rəhman birinci növbədə Əndulusiyada olan bütün ərəb dövlətlərini birləşdirib, 929-cu ildə İspaniyada ilk ərəb xəlifəliyi olan - Kordova xəlifətinə yaradır və özünü xəlifə elan edir.⁵

III Əbd ər-Rəhman hakimiyyətinə daha təhlükəsiz etmək və bu dövrdə Şimali Afrikada baş qaldıran fatimülər hərəkatından özünü qorumaq məqsədilə ölkəni hərbi cəhətdən möhkəmləndirməklə yanaşı, qonşu Avropa ölkələri ilə danışıqlar aparmağa, sazişə girməyə başlayır. Bu da ərəb İspaniyası ilə Avro-

¹ И.Ю.Крakovский. Арабская культура в Испании, М.-Л., 1937, səh.6

² R.A.Nicholson. A literary history of the Arabs. London, 1923, səh. 408.

³ 65 ص 1933. "تاريخ الأندلس" لبروت 1933.

⁴ X.A.Гриб. Арабская иберия, М., 1960, səh. 75.

⁵ İslam ansiklopediyası, İstanbul, 1945, səh. 272.